

VITAINDÍTÓ

Kolumbán Gábor

A Székelyföld fejlődési esélyei a román területfejlesztési politika keretei közt

Mottó:

*„A fejlődés nem a javakkal
kezdődik, hanem az emberekkel,
az emberek tanultságával, szer-
vezettségével és fegyelmével.”*

Ernst F. Schumacher

Bevezetés

A Székelyföld fejlődési lehetőségeiről vitát indítani nem könnyű feladat. Szembe kell nézni a megcsontosodott ideológiákkal, mítoszokkal és a fejlesztést meghatározó gazdasági és politikai realitásokkal. Írásomban, a teljességre való törekvés nélkül, kísérletet teszek a Székelyföldről és a székely kérdésről szóló nyilvános beszédhez oly módon hozzájárulni, hogy a kibontakozó vita racionális és tudományosan megalapozott konkrét társadalmi cselekvéshez, fejlesztési programokhoz vezessen. A megközelítésmódom egyszerre kíván tudományos és gyakorlatias lenni.

A kettős peremhelyzetből és a modernizáció megkésetttségéből fakadó fejlettségi hátrány a Székelyföldön több kivándorlási hullámhoz is vezetett. A fejlesztéssel kapcsolatos politikai kezdeményezések azonban többnyire a tüneti kezelés szintjén kísérelték meg a székely „népfeleslegből” adódó kivándorlást korlátozni. A szülőföldhöz ragaszkodás morális imperatívusza határozta meg a politikusok retorikáját ebben a kérdésben is. Tudatos, összefüggő területfejlesztési politikáról azonban mindmáig nem beszélhetünk. A modernizációs erőfeszítések ellenére az elvándorlás, habár hullámokban, mikor erősebben, mikor gyengébben jelentkezett, de folyamatosan jellemezte a térséget az elmúlt százötven évben. Jelenleg a kivándorlás erőteljesebb a magyar lakosság soraiból, emellett pedig a románok bevándorlása tapasztalható. A fiatal nemzedékek köreiből a morális imperatívusz egyre kevésbé hat. A kivándorlás perspektívája meghatározza az életút-kezdések nagy részét.

A térségből történő folyamatos elvándorlás bonyolult okainak feltárása nem tárgya írásomnak¹. A jelenséget a térséget érintő fejlesztési erőfeszítések és politikák kudarcaként értelmezem. Vagy a fejlesztés mértéke elégtelen (mennyiségi probléma), vagy a fejlesztés nem a térségben élő emberek

értékrendje és elvárásai szerint történik (minőségi probléma). Mindkét esetben tulajdonképpen a régió népességmegtartó erejének, és ezen belül a magyarságot megtartó képességének az elégtelenségével kell szembenéznünk. Az elvándorlás rendszerint gazdasági okokra vezethető vissza, az elszegényedés veszélyére adott egyéni stratégiának tekinthető. Az a tény, hogy a magyarok mennek, és a románok jönnek, számos fejlesztéspolitikai kérdést vet fel, és egyben rávilágít az alkalmazott fejlesztéspolitikák etnocentrikus jellegére.

Erdély és ezen belül a Székelyföld Romániához csatolása óta nem lehet eltekinteni attól a helyzettől, hogy a Székelyföld fejlődési esélyeit nagymértékben meghatározza a román kormány fejlesztési politikája. Ez a hatás erőteljesebb volt a szocialista centralizált tervezési rendszerben, és mindmáig meghatározó következményekkel járt. A rendszerváltás után az Európai Unió által kikényszerített regionális fejlesztési politika és a piaci folyamatok bármennyire is kedvezően hatnak az utóbbi években, nem tudták el látni a komplex területfejlesztési szükségleteket.

A Székelyföld fejlesztési esélyeit meghatározó tényezők:

- a térség története (település és gazdaságszerkezet);
- a regionális kultúra és identitás;
- az etnocentrikus politika;
- az Európai Unió területfejlesztési politikája;
- a román állam területfejlesztési politikája;
- Magyarország regionális gazdaságpolitikája;
- a magyar kormány által a határon túli magyaroknak juttatott támogatások rendszere;
- Románia közigazgatási rendszere, a területi kompetenciák megosztása;
- a Székelyföldön élő közösségek kezdeményezései;
- makrogazdasági trendek;
- a régió versenyképessége, a gazdaság szerkezete.

A tényezők egymástól nem teljesen függetlenül fejtik ki hatásukat. A régió hagyományos zártságának következményeként, valamint autonómiájának hiányában a tényezők többsége azonban a térség számára külső tényezőként érvényesül. Ezekre nagyon korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem lehet a térség szereplőinek befolyása. Ugyanakkor a tényezők hatása sem egyenletes. Például a magyar kormány határon túli támogatása, az erőteljes etnopolitikai jelentőségével ellentétben, gyakorlatilag jelentéktelen fejlesztési hatással van a térségre.

Megítélésem szerint a fejlődés, fejlesztés esélyeit nagymértékben javítaná:

- a helyi közösségek részvételére alapozó fejlesztési filozófia és stratégia meghonosítása;
- a fejlesztési politikák etnocentrikus jellegének csökkentése;

- a régió érdekérvényesítő képességének javítása párhuzamosan a nyitottságának növelésével;
- a kereslet orientált fejlesztési politikák súlyának növelése a kínálat orientált politikákkal szemben.

A székely kérdés

A székely kérdésként megfogalmazott probléma már a múlt század elején, 1902 augusztusában Tusnádfürdőn megtartott Székely Kongresszus témaként foglalkoztatta a felelős közéleti szereplőket (A Székely Kongresszus, 2001). Bencze Antal, Csík vármegye alispánja a kongresszushoz intézett üdvözlő beszédében a következőképpen fogalmazta meg a problémát:

„Mi a Székelyföldhöz lánczolt hazaszeretet mártírjai másfél ezer év óta állunk őrt az ország keleti határszélén; küzdöttünk, vértettünk, fogytunk a hosszas harczok alatt, de sohasem panaszkodtunk, mert láttuk, hogy az anyaország sorsunknak hü osztályosa. Csak az utolsó félszázad alatt szisszentünk fel, midőn egy-egy ősi jogunk elvétellett és helyébe teher vettetett reánk. A békés fejlődés korszakában az isteni gondviselés számunkat megkétszerezte és az utolsó évtized alatt láttuk, hogy az a föld, mely a miénk, ma már nem képes bennünket eltartani”

A székely kérdés tehát egyidős a polgári modernizációval, és tulajdonképpen a modernizáció által jelentett kihívásokra adott nem megfelelő válaszok következtében jelent meg. Hasonlóképpen fogalmazódik meg napjainkban is, amikor az RMDSZ legutóbbi kongresszusa a Székelyföld modernizációjának felgyorsítását tűzte ki célul.

A modernizációs kísérletek, kezdve az első vasútvonal megépítésével száz évvel ezelőtt, vagy az ipar és mezőgazdaság technológiáinak korszerűsítésével, a székely közösségek közmondásos ellenállásába ütköztek (Kányai J., 1998). Napjainkban is domináns az önfenntartó mezőgazdaság, amely a termőföld művelését jellemzi. A hagyományos kézműipar jelentős munkahelyteremtő ágazat a gazdaságban. Természetesen jelen van a korszerű ipar is. Egyre erőteljesebben fejlődik a szolgáltatások ágazata, és a modern kommunikációs szolgáltatások elérhetőek a térségben.

A fejlesztési politikák kialakítása szempontjából kulcskérdés az innováció és a változásokkal szembeni befogadó készség megléte. A hagyományörzés és a modernizáció közt feszülő ellentét feloldása a komplementer, egymást erősítő jellemzők értékelésével a Székelyföld fejlesztési stratégiájának egyik kulcsfeladata.

A Székelyföld sajátos társadalmi szerkezete a három domináns történelmi paradigma egyidejű jelenlétét és fenntartható működését teszi lehetővé és követeli meg:

- tradicionális (természetközelség, családcentrικusság, erkölcs, hit, közösség, szabadság, önfenntartás, túlélési ösztön);
- modern (szekularizáció, demokrácia, jogegyenlőség, individualizmus, magántulajdon, jogállam, piac, verseny);
- posztmodern (mobilitás, természettudatosság, kulturális sokszínűség, globalizáció). A fejlesztési stratégia megoldást kell, hogy biztosítson a három paradigma együttélésének fenntarthatóságára.

A székely kérdés lényegét a huszonegyedik század elején abban látom, hogy a Székelyföld modernizációjának kezdete egybeesett a hagyományos székely küldetéstudat elvesztésével. A Kárpát-medence modern nemzetállamainak kialakulása nyomán szükségtelenné vált a gyeptvédő katonai szerep. A védelem az állambiztonság részeként állami monopólium lett, és kikerült a regionális közösség hatásköréből. A reguláris katonaság megszerzése Mária Terézia idején jelentette a tradicionális székely életmód végét. Ennek következtében a történelmi privilégiumok védhetetlenné váltak, és az általános állampolgári adófizetési kötelezettségek és a népességnövekedés felkészületlenül érték a székely gazdaságot. A piacgazdaságra való áttérés a kulturális akadályok miatt megkésett, és ezáltal a régió továbbra sem bizonyult képesnek elég jövedelmet termelni a fejlődés fenntartásához a modern élet magas költségei mellett.

Az utóbbi években a dinamikus magánvállalatok menedzserei és a külföldi befektetők emberhiányról panaszkodnak. A Székelyföld gazdasága érzí a magyarországi munkaerőpiac elszívó hatását. Az időszakos elvándorlás a fejlődő ágazatokat érinti a legerősebben.

A székely kérdés aktuális megfogalmazásban így szólhatna:

A székely humánerőforrás minősége (felkészültség, magatartás) és mennyisége nagymértékben korlátozza a térség fejlődését.

Nem lehet fejlesztési politikáról és stratégiáról beszélni, ameddig a regionális küldetés tudata nem állítódik helyre. A székely ember számára a fogyasztói társadalom és az éljünk egyre jobban, fogyasszunk egyre többet útja járhatatlan. Olyan „küldetés nyilatkozatra” (mission statement) van szükség melynek értékei:

- felismerhetőek, megtalálhatóak a hagyományos kultúrában, a kulturális törés elkerülése végett;
- egyeztethetőek a magyar nemzet küldetéstudatával, a nemzeti integráció végett;
- felismerhetőek az Európai Unió értékrendszere által, az európai integráció végett;
- egyetemesek, a globális integráció végett;

- sajátosak, a versenyképesség és alapvető képességek fenntarthatósága végett.

A posztmodern világnézet lehetőséget ad a premodern és modern kori értékek integrálására. Egy lehetséges jövőkép a Székelyföld fejlesztési stratégiához²:

A Székelység: tájban élő közösség, mely hagyományos értékei fenntartásával, regionális versenyképességének kialakításával együtt integrálódik a regionális és globális értékkeremtésben. A természetközelség, a közösségi létformák és a gazdálkodás sokszínűsége biztosítja a szabadság és önállóság fenntarthatóságát.

A Székelyföld mint régió

A Székelyföldet mint régiót meghatározó érvelések nagy része az etnikai elvet tekinti alapvetőnek. Ennek a megközelítésnek megfelelően a Székelyföld az a térség vagy pontosabban azon közigazgatási egységek által alkotott terület, mely az egykori székely székek adminisztrálásában lévő területen található, és ahol a magyar etnikum regionális többséget alkot³. A meghatározás magán hordozza az egykori Magyar Autonóm Tartomány emléket⁴, és a régió lényegét annak magyarságában véli megtalálni⁵.

Az etnikai elv, mint társadalmi rendezőelv Romániában, a román nemzetállam alkotmányos meghatározásában öltött politikai formát 1990–1991-ben⁶ és az Iliescu-rezsim meghatározó princípiuma maradt 1996-ig. A 2000 novemberi parlamenti választások nyomán a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja nyerte el újabb négy évre a kormányzás lehetőségét, és visszaválasztották Ion Iliescut a köztársasági elnöki tisztségbe. Ez a politikai helyzet magában hordozza a rendszerváltás előtti etnikai sztereotípiák visszatérésének, illetve azok felerősödésének lehetőségét. A napjainkban folyó alkotmánymódosítási vita sem teszi lehetővé az etnopolitikai elv mellőzését a Román Alkotmányból. Talán az Európai Unióhoz való csatlakozás közelebb visz a megoldáshoz.

A Székelyföld régióhatárainak meghatározására a történeti szemlélet és a statisztikai adatok szerkezete, illetve elérhetősége egyaránt a közigazgatási határokat jelöli meg. Ezért külön elemzés és kritika tárgyát kell, hogy képezze a közigazgatási határok alakulása az idők folyamán, valamint a jelenlegi közigazgatási határok mesterséges és a régiófejlődést megtörő jellege⁷.

Ahhoz, hogy a Székelyföldben rejlő önerős fejlődési lehetőségeket egy koherens és reális fejlesztési koncepció és stratégia megfogalmazásával érvényesíteni lehessen, szükséges a régió nem etnikai elven alapuló meghatározása.

A régió meghatározásának egyik lehetséges módja a különböző társadalmi térségi szintek jellegadó folyamatainak és eszmerendszerének leírása,

amint azt Nemes Nagy József javasolja⁸. A régió fogalom ennek megfelelő értelmezése egy régió meghatározása a kiinduló *térség*, a térségben zajló *reál-folyamatok*, azok hatásának és eredményének, az *eszme- és intézményrendszer*, valamint ezáltal létrejött *új entitás* együttes vizsgálatával végezhető el⁹. Ebben a megközelítésben a régió kialakulása komplex folyamat, és a létrejött entitás dinamikus, időben változó struktúra.

Nyilvánvaló, hogy *e meghatározás értelmében a Székelyföld nem, vagy még nem tekinthető régiónak*. Ugyanakkor fellelhetőek a regionális identitás jegyei, tapasztalható a térség belső koherenciájának növekedése, melynek nyomán mind struktúráiban, mind működésében a Székelyföld markáns területi entitásként rajzolódik ki Erdélyben.

A Székelyföld mint *közösség-irányítási régió* egy premodern képződmény. Miként ezt a történészek munkáikban részletekbe menően hangsúlyozzák, a Székelyföldön zajló élet rendje szorosan összefügg az itt élő faluközösségek sajátos gyepűvédő szerepével. A középkorban kialakult szabályok a privilégiumokkal együtt összefüggő rendszert, önszabályozó rendet alkottak. A rend kialakulása már jóval a modern magyar nemzet születése előtt az erdélyi rendi társadalomban megtörtént, és elemeit ma is örzi a faluközösségek emlékezete. Erdélyi sajátosság, hogy a feudális rendek kialakulása és léte jól körülhatárolható térségekre, mint amilyenek a Szászföld és a Székelyföld¹⁰. A területhez kötődő rendi és etnikai tagoltság nagyon fontos jellemzője az erdélyi regionális folyamatoknak¹¹. A rend alapjait nem a nemzeti öntudat és az országgal kapcsolatos politikai fogalmak képezték. A mindennapi közösségi élet (szomszédság, birtokviszonyok) és annak fenntarthatóságát biztosító erőforrásokhoz való hozzáférhetőség szabályai, valamint a közteherviselés rendszere alkotja ennek gerincét. Egy szóval: nem az állam és polgára, állam és közösségek viszonyát rendezik ezek, hanem a közösség belső, autonóm működésének szabályait határozzák meg. Azt hiszem, nem tévedek, ha mindezt a szerves fejlődés eredményének tekintem, és mint olyat nagy stabilitású képződménynek, mely a kultúra, szokások és implicit a regionális identitást meghatározó elemek formájában jóval túlélte születése korát.

*Az akkori szerves fejlődést a helyi közösségek és a természet közötti viszony határozta meg. A székelység nem nemzet(iség)ként, hanem közösségi életformaként alakult ki*¹². Ezért van az, hogy a modern magyar nemzetbe probléma nélkül tudott betagozódni ez az identitás, mint regionális sajátosság. Egyébként más európai regionális identitásokra is jellemző ez a folyamat, gondoljunk a dél-tiroli vagy az elzászi közösségekre.

A szerves fejlődés lehetőségeinek elemzése számára célszerű a természeti adottságok által meghatározott tájegység településeinek komplex vizsgálata. Ebben a megközelítésben a fejlődés tulajdonképpen kulturálisan meghatározott folyamat. A kultúra tágabb értelmezésébe¹³ beletartozik az em-

berek közti viszony, a bizalom jellege, mely meghatározza a gazdasági társulások preferált típusait és méretét, a vallás és vele kapcsolatos munkaerőkölcs, valamint a tőkefelhalmozás és fogyasztás közti egyensúly kialakulását meghatározó magatartás (Fukuyama, 1997). A kultúra magában hordozza azt az értékrendszert, mely az emberi cselekvés prioritásait meghatározza. Ez megnyilvánul a természethez és annak erőforrásaihoz való viszonyulásban is.

A fejlődés olyan folyamat, melynek során az adott területen élő közösségek életminősége az adott közösség értékrendszerének és törekvéseinek megfelelően javul¹⁴. A fejlődés önerős, ha erőforrásai a régió belső adottságai, és fenntartható, ha a fejlődés során ezek az erőforrások megújíthatóak.

Dumitru Sandu román szociológus a romániai társadalmi változások kutatására kulturális zónákat határoz meg, mérhető jellemzők alapján (Sandu, D., 1999). Ezek a jellemzők területhez kötöttek, a települési és közigazgatási egységekre vonatkozó statisztikai adatok és a kérdőíves vizsgálatok alapján a következők:

- valamelyik történelmi régióhoz való tartozás,
- a rurális agrárfejlettség,
- az urbánus fejlettség,
- a felekezeti megoszlás.

A komplex statisztikai mutatók tulajdonképpen a közösség és a természet közötti kölcsönhatást mérik. A vizsgálat során az adatgyűjtés csak megyék szintjére készült, ezért a módszer magán hordozza a jelenlegi közigazgatási felosztás torzító hatását. Hargita megye Kovásznával alkot egy kulturális térséget, míg Maros megye Kolozssal hasonló. Település vagy község szintjén elvégzett elemzés bizonyára változtatna ezen a besoroláson.

Az említett modell alapján a Székelyföldet mint Erdélyben fekvő, közepesen fejlett rurális és urbánus fejlettségű, de nagy vidéki fejlődési potenciállal rendelkező, nem ortodox vallású térségként lehet meghatározni.

A Székelyföld fejlődését meghatározó gazdasági folyamatok

Erdély és ezen belül a Székelyföld regionális sajátosságainak alakulását nagymértékben alakították a gazdaság és a terület kapcsolatát érintő gazdaságfejlődési folyamatok. Ezeknek egy része szerves fejlődésnek tekinthető, más részük azonban erőteljes gazdaságpolitikai beavatkozások eredményei. Az első világháborút követően Erdély Romániához csatolása tulajdonképpen véget vetett a még szervesnek tekinthető polgári fejlődésnek. A múlt század elején az egységes román nemzetállam fejlesztési politikája hátrányosan megkülönböztette Erdélyt. Ez a viszonyulás a második világháború után is megmaradt, a szocialista központosított fejlesztési tervek

sem a lehetőségeknek megfelelően támogatták az erdélyi gazdaságot. A fejlesztések az erdélyi nagyvárosok etnikai arányának megváltoztatását célozták. Ezért elsősorban a vidékről származó képzetlen munkaerőt felvenni képes iparágakat fejlesztették. Ez a politika kedvezett a gyengébben fejlett térségeknek is elindítva a Székelyföld iparosítását. Ugyanakkor megkezdődött a Székelyföldre a románok betelepítése.

A Székelyföld gazdaságföldrajzi vizsgálata elválaszthatatlan a székely faluközösségek hagyományos tájhasználatától és később a huszadik századi modernizáció munkamegosztásától és annak az urbanizáció általi meghatározottságától¹⁵. A Székelyföld munkamegosztásának komplexitása a megkésett modernizációból adódik. Ebben a térségben egy időben megtalálhatóak a feudális rendi társadalom idején kialakult tájgazdálkodási formák (létfenntartó mezőgazdaság, extenzív állattartás, közbirtokossági erdőgazdálkodás), az ipari társadalomra jellemző primer és szekunder ágazatokkal, valamint a posztindusztriális gazdaságra jellemző, egyre erőteljesebb terciér szektor és a tudásintenzív ágazatok.

A Kárpát-medence feudális kori munkamegosztásának Frisnyák Sándor által kidolgozott földrajzi modelljét követve: „A Kárpát-medence ökonomiai egysége csak 1920-ban, a történelmi Magyarország szétdarabolásával és a régiók tradicionális kapcsolatrendszerének felszámolásával szűnik meg.” A Székelyföld gazdaságföldrajzát ezért 1920-ig terjedő időszakban célszerű Kárpát-medencei kontextusban vizsgálni. A modell szerint a Kárpát-medence alapvetően két részre tagolódik: a központi medencékre és az 1500 km hosszú és mintegy 150–200 km széles hegységkeretre. A Székelyföld a hegységkerethez tartozik. A hegyvidék domborzati formái, gazdálkodásra alkalmas területei és klimaterikus feltételei alakították a Székelyföld település-szerkezetét és gazdaságát¹⁶. Ebből fakad a mikrotájak¹⁷, kistérségek jelentősége a régió szerkezetében. Megosztottság, különbség és másság együtt a kistérségek kiegészítő gazdálkodásával és a régió belüli cserepiacokkal¹⁸. A megkésett modernizáció egyik ma is érezhető hatása a hagyományos állattartás és erdőgazdálkodás jelentős részaránya a régió gazdaságában¹⁹. Napjainkban is élnek a háziipar hagyományos szigetei²⁰. Külön kutatást érdemelne annak a folyamatnak a vizsgálata, ahogy a jelenkori tömeges vidéki elszegényedés újjáteremti a kézműves hagyományt és egyrészt a turizmus által, másrészt Románia más vidékei felé használati tárgyként értékesített természeti termékek előállítását a Székelyföld eldugott falvaiban.

A 17–19. században működő piacvárosok árucseréi rendszere napjainkban is létezik, habár jelentőségéből sokat veszített²¹. Egyik jellemző vonása ezeknek a vásáros helyeknek a Székelyföldön, hogy mindegyik árucserére²² és nem a pénz általi piaci cserére volt beállva. Ezért időnként a székelyek javaikat távolabbi piacokra kellett, hogy szállítsák. Ezt a kereskedelmet rendszerint örmény vagy zsidó kereskedők végezték. A Székelyföld pe-

remvidéki státuszára jellemző, hogy a Kárpát-medencei munkamegosztásban nyersanyag és alacsony feldolgozottságú félkész áru, valamint állandó munkaerő forrásaként volt jelen. Cserébe pedig termelőeszközöket és fogyasztási javakat „importált”.

Vofkori László, a jelenkori Erdély gazdaságföldrajzát három időkeresztmetszetben vizsgálja (Vofkori, 1994, 92.):

1920–1945

1945–1989

1989 után

A fenti megközelítést szükségesnek tartom kiegészíteni az 1848 előtti és a dualizmus, valamint a századforduló modernizációs korszakaival, különös tekintettel az infrastruktúra kiépítésére. Vofkori megközelítését nyilván az indokolja, hogy a térség gazdaságföldrajzát alapjaiban megváltoztatta, az első világháborút követően, Erdély Romániához való csatolása. Ez a hipotézis a régiófejlődés vonatkozásában csak részlegesen állja meg a helyét. Amint fentebb említést tettem, a régiót meghatározó struktúrák időben változnak, és adott korbeli helyzet hordozza a megelőző korok vonásait is.

A Székelyföld régiófejlődése a kommunizmus bukása óta felgyorsulni látszik. A Romániában 1997 óta napvilágot látott, a regionális politikát megfogalmazó tanulmányok, kutatások egyértelműen kimutatják Románia és ezen belül Erdély regionális differenciálódásának, a fejlődési különbségeknek a felerősödését.

A Székelyföld természeti és elsősorban az altalaj kincseivel kapcsolatban, a gazdagság mítoszával szemben elmondható, hogy egyrészt nem teljes ezek feltárása, másrészt a nagy geológiai változatosság sajnos a gazdagságosság igényeinek nem megfelelő alacsony koncentrációval és nehéz ki-termelhetőséggel társul. Külön gazdaságtörténeti és mikro-ökonómiai elemzés tárgyát kell, hogy képezze a nagy készletek (ásványvizek, építkezésre alkalmas kőzetek) lehetőségek mértéke alatti értékesítésének okai és mikéntje.

A Székelyföld gazdaságának viszonya a természettel három jól elhatárolható korszakban jellemezhető:

- a szerves fejlődés korszaka 1950–1960-ig, a mezőgazdaság kolhozosításáig, amikor elkezdődik a vidék leértékelődése;
- az erőltetett, központositott és intenzív iparfejlesztés, munkaerő-vándorlás faluról városra, valamint az országos érdekek szerinti nagyberuházások kora;
- a gazdasági átalakulás 1989 után, visszatérés a magántulajdon dominanciáján alapuló piacgazdaságra és a szerves fejlődéshez.

A hiányos infrastruktúra és a földrajzi elszigeteltség miatt Székelyföld iparának fejlődése elmaradt Erdély iparosításától. Az 50-es, 60-as évekig a

kézműipar és a kisipari szövetkezeti formában szervezett fém- és fafeldolgozás, valamint az élelmiszeripar jelentette az ipari termelést. A 60-as években beindult iparosítás még követte a szerves fejlődés vonalait. A kisipari termelő szövetkezeti rendszer államosításával és nagy volumenű állami beruházásokkal szinte minden székelyföldi városban kialakulnak a gépgyártó és könnyűipar létesítményei. Marosvásárhelyen pedig elindul a földgáz hasznosítására a vegyipar fejlesztése. A hetvenes években azonban az erőltetett iparosítás és a Székelyföld etnikai összetételének megváltoztatására törekvő politika elszakítja a térség iparának fejlődését annak szerves hagyományaitól. Szemléletes példák erre a folyamatra a traktorgyár Csíkszeredában, az ötvözött acélszerszámokat készítő kovácsüzem Székelykeresztúron, vagy a régen nyersanyag nélkül maradt szentgyeházi kohó és vasüzem továbbfejlesztése²³. Az erőltetett iparosítással párhuzamosan folyt a Székelyföld geológiai tartalékainak feltárása. Egyik jellemzője ennek a kutatásnak, hogy a feltárt altalajkincsek, habár a feldolgozásuk a kor technológiája szerint nem volt gazdaságos, mégis az ország belterjes gazdaságpolitikájának elvárásai szerint erőteljes kitermelő és feldolgozó kapacitások létesítéséhez szolgáltak megalapozásul. Példaként említhető Balánbánya városának létesítése az alacsony koncentrációjú réz kibányászására és feldolgozására, a Hargita Fürdő kaolinbányája, vagy a Barót-medence szénbányászata. Különösen az előbbi kettő napjaink egyik legnagyobb környezetvédelmi problémájaként van jelen. Az iparosítás munkaerő-tartalékait a városok vonzáskörzetében található falvak szolgáltatták, majd a nyolcvanas években a Kárpátokon túli, többnyire moldvai parasztok betelepítésével kívánta az akkori hatalom egyszerre megoldani a modernizációt és az etnikai problémát.

A Székelyföld energiahordozókban szegény. Számottevő csupán az Olt folyó völgyében történő lignitbányászat, mely a Barót-medence szénbányászatainak fejlődéséhez adta a nyersanyagot. Barót, Köpec, Nagyajta, Vargyas és Sepsiköröspatak fejlődtek mint bányásztelepülések. A Baróton megépített korszerű brikettgyár ugyanakkor csupán napokat üzemelt a hetvenes években. A nyolcvanas években végzett nagy bányafejlesztés ellenére a vargyasi kitermelés megszűnt, a létesítmények más gazdasági rendeltetést kaptak a privatizáció során.

Eutróf tőzegtelepek vannak a Csíki-medencében, de ezeknek nincsen gazdasági felhasználásuk. Rendszeres begyulladásuk komoly környezeti ártalmat jelent Csíkszereda levegője számára.

Jelentős földgázlelőhelyek (metán) találhatók Maros megyében: Kissármás, Mezőzáh, Nyárádszereda, Erdőszentgyörgy határában. A kutatások folyamatosan történnek Hargita megyében is Etéd és Farkaslaka, valamint Székelykeresztúr, Románandrásfalva és Siménfalva vidékén. Az itt talált készletek hasznosítása a magas kéntartalom miatt várat magára. A

gázkészletek jelentősége a Székelyföld számára a Marosvásárhelyen kifejlesztett vegyipar, a Gyulakután létesített (ma már nem üzemelő) hőerőmű, valamint a települések fűtési hálózatának kialakításában mutatkozik.

A Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin kialakult vízfolyások hozama és mereksége nem alkalmas vízi erőművek telepítésére. A többnyire árvízvédelemre és ivóvíz-készlet tárolására létesített gátak Szépvízen, Zetelakán és Erdőszentgyörgyön nem termelnek villamos energiát.

Stratégiai tartaléknak tekintették a Keleti-Kárpátok ritkafém-készletét. Cinnabaritot bányásztak Csíkszentimre határában, urániumércet Ditró község határában. Mindkét bányatelepet bezárták, de a megbolygatott lelőhelyek még sokáig veszélyes környezeti szennyezés forrásaiként léteznek.

A gépgyártás fejlődése a nyolcvanas években Székelyföldön a hagyománnyal rendelkező erdélyi gépgyártó központok szakmai felügyelete és gazdasági, irányítási alárendeltsége mellett történt. Így jött létre Székelyudvarhelyen a Fogarassal összekapcsolt vegyipari felszerelésgyár, és Csíkszeredán a Brassói Traktorgyár fiókvállalataként létesített traktorgyár. Ezek a vállalatok az intenzív iparosítás eredményei voltak. A rendszerváltás után leváltak az „anyavállalattól”, és súlyos válságon mentek keresztül.

A Székelyföld sajátos gazdaságához gépeket gyártó ipar, mint a székelyudvarhelyi élelmiszeripari gépeket gyártó, vagy a gyergyószentmiklósi és csíkszeredai erdészeti és faipari gépeket gyártó kapacitások is nehezen bírják a nyugati versenytársak piaci térhódítását.

Az elektrotechnikai ipar Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen a kor legfejlettebb üzemeit hozta létre a hetvenes, nyolcvanas években. Ezeknek privatizációja során sikerült külföldi tőke bevonásával korszerűsíteni a gyártásukat.

A nagy tartalékban elérhető természeti nyersanyagok közül talán a legfontosabb a kősó²⁴. A Székelyföldön a Sóvidék nevével is jelzi a parajdi sóhegy tájat és gazdaságot meghatározó jellegét. Parajd az erdélyi sóbányászat élő múzeuma. Különböző korok sóbányászatának emlékét őrzi a Római Birodalom idejétől a napjainkban értékesítési gondokkal küzdő ki-termelésig. A só hasznosító vegyipar nagy energiafogyasztó. A rendszer-váltás után a piacok beszűkülése és az energiaárak növekedése miatt gyors hanyatlásnak indult, és csökkent a sókitermelés is. A parajdi sóbánya technológiájának korszerűsítésével és a gyógyüdültetési üzletágba (légúti megbetegedések és asztmás kezelések a felhagyott tárnákban) való belépéssel próbál alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. A parajdi sótomb 25 km hosszan, Szováta északi részétől Korondig terjed, több helyen felszínre tör, és látványos vízmosásos formákkal vonzza a természetjáró turistákat. A jó minőségű (94,20% NaCl-tartalom), de közvetlen, dúsítás nélkül nem felhasználható sókészletet több mint negyvenmillió tonnára becsülik. A tiszt-

títási technológia növelné a piaci értékesítés lehetőségeit, de a beruházáshoz hiányzik a tőke.

Az építőanyag-ipar a nagyobb bányákból termeli nyersanyagát. Jelentős az alsórákosi és olthévízi bazalt, melyet zúzott formában az építkezéseknél és olvasztott formában a vegyipar berendezéseinek saválló szigetelésére használnak, valamint a csiki-, és gyergyó-medencei andezitbányák (Sepsibükszád, Mikóújfalú, Málnás, Gyergyóújfalú, Várhegy).

Az intenzív iparfejlesztés egyik, ma már ellentmondásosnak mutakozó területe a fafeldolgozás és a bútorgyártás. Az alacsony minőségű, olcsó bútorok számára megfelelő nyersanyagot biztosítottak a Keleti-Kárpátok fenyvesei, bükk és tölgy erdei. A KGST keleti és a tömbház-negyedeket építő Románia belpiaci kellő keresletet biztosított a múltban. A rendszerváltás után a piacok beszűkülése és az erősödő verseny európai kiteljesedése a bútorgyárak bezárását hozta több székelyföldi városban. Csupán a több évtizede nyugati piacokra is termelő székelyudvarhelyi bútorgyár élte túl az eltelt tíz évet. Gombamód szaporodtak ellenben a kis magán fafeldolgozó üzemek, megtalálva a kézi készítésű natúr-bútorok piaci részét. Jelentős a fajték-gyártás. A térség fafeldolgozásának termelése többségében áru és épületfa formájában kerül értékesítésre. Az iparág, a fahulladék feldolgozásának hiányában, a természeti környezet egyik jelentős szennyezője.

Az általános gazdasági hanyatlás mellett a Székelyföld gazdasága több ágazatban is növekedést ért el. Ezek közül a nyomdaipar és könnyűipar a gyors technológiafejlesztés és a gyorsan képezhető, fegyelmezett munkaerő meglétére építhetett. Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely adtak megfelelő telephelyet ezeknek az új, jelentős külföldi tőkét vonzó befektetéseknek.

Székelyföld legjelentősebb, de csak részlegesen feltárt és értékesített tartalékainca a szénsavas ásványvizek és a szikvizek. A több ezer ásványvízforrás a balneoturizmus üdülőtelepeit alapozta meg. A megszámlálhatatlan forrás és gázkitorés évszázadokon át a népi fürdőkultúra helyszínévé üzemelt.²⁵ A rendszerváltás után privatizálták és korszerű palackozó berendezéssel látták el a nagyobb hozamú, kereskedelmi termelésre alkalmas üzemeket. Borszék, Csíkszentkirály, Tusnádfalu, Bodok és Bibarcfalva palackozóüzemei a legjelentősebbek. A kishozamú források: Vargyas, Kászonaltíz, Homoródfürdő, Királyfürdő, Szejkefürdő a helyi önkormányzatok vagyonkezelésébe kerültek, és a helyi fogyasztást és a gyógyüdültetést szolgálják. Palackozásuk nem gazdaságos a piaci verseny feltételei mellett.

Székelyföld modernizációs esélyeit és gazdaságának lehetőségeit alapvetően befolyásolta a szállítási út- és vasúthálózat fejletlensége. A térségben Trianon óta nem folytatták a félbemaradt vasútépítést, nem készült el a Csíkszeredát Székelyudvarhellyel összekötő vonal, és Marosvásárhelyet sem kötötték össze a Székelyföld településeivel.

A nagy infrastruktúra-beruházásokat három tényező alakította:

1. a természeti adottságok (domborzat, vízrajz, klíma);
2. a politikai és gazdasági külkapcsolatok irányultsága, a központi gazdasági-politikai érdekek;
3. az Erdélyen és a Kárpát-medencén belül a területi munkamegosztás által keltett forgalom irányok szerinti szerkezete.

A régiónak sosem volt és ma sincs befolyása az infrastruktúra-politikák alakítására²⁶.

A közúti forgalom terén is a hálózat kiépítése elkészült a negyvenes években, azóta csak nagyon rossz minőségű felületi modernizálást végeztek. A Székelyföld úthálózatának korszerűsítésére nem volt központi politikai akarat. A rendszerváltás után a román kormány a gazdaságilag jelentősebb, a jövőbeli európai korridorok nyomvonalába eső vonalakat javította fel. Stratégiai jelentőségű kérdés az autópálya fejlesztése. Az erdélyi térségek nem szerepelnek az első tervekben, a Budapest–Szeged–Arad–Szeben–Pitești–Bukarest–Konstanca nyomvonalra elképzelt pálya tervezése folyamatban van, az erre vonatkozó döntések már nem módosíthatóak. A Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó vonalú autópálya kiépítése nem valószínű 2020 előtt²⁷.

A turizmus és idegenforgalom fejlesztése követte az iparosítás erőltetett módját. Habár léteztek a szerves fejlődés gyökerei, hiszen évszázados hagyományai voltak az üdültetésnek a Székelyföldön, mégis a magánvillák államosításával és a szállodák építésével beindult egy tájidegen, nem fenntartható fejlesztés. A hetvenes években a balneoturizmus Románia belső piacának, a szociál-turizmusnak igényeit elégítette ki. Nagy állami beruházások történtek a szálloda és kezelőbázis infrastruktúra kiépítésére. Szováta, Parajd, Borszék, Tusnádfürdő, Kovásznafürdő a legjelentősebb, országos érdekelttségű üdülőtelepek. A rendszerváltás után ez az infrastruktúra már nem felelt meg a piac elvárásainak. A bizonytalan politikai helyzet és a tisztázatlan tulajdonviszonyok nem tették vonzóvá az ágazatot a szakmai befektetők számára. Sajátossága a jelenkori turizmusnak Székelyföldön, hogy a volt állami turizmus beszűkülésével egy időben, annak szerepét átvéve fejlődik a magántulajdonban lévő kispánziós és a falusi turizmus. A turisták zöme Magyarországról keresi fel a Székelyföld természeti és kulturális vonzó helyeit, látogatja a tömegeket megmozgató események színhelyeit (Csíksomlyói búcsú, Nyergestető- és Madéfalva-megemlékezések, Unitárius Világtalálkozó Székelyudvarhelyen stb.).

A Székelyföld turisztikai potenciálja a térség gyenge közlekedési infrastruktúrája és a nagy távolságok, valamint a vidéki természeti látványosságok nehéz megközelíthetősége miatt nehezen érvényesül. A térség vidéki településeinek általános infrastrukturális fejletlensége nagymértékben korlátozza azok fogadóképességét. Az elszállásolási kapacitás fejlesztésének

akadálya a turizmus szezonalitása és a korszerű turisztikai termékek hiánya. Ezért, a nagy forgalom dacára, az idegenforgalom által a vendégfogadók számára generált jövedelem alacsony. Az idegenforgalom gazdasági hozamának jelentős hányada a bolti és vendéglátó kiskereskedelmi hálózatban valósul meg.

Székelyföld területe turisztikai zónának tekinthető. A Gyilkos-tó, Békászoros, a Maros és Olt forrásvidéke és völgyei, a Hargita vulkanikus vonulata, a Szent Anna tó és Mohos-láp glaciális korból ránk maradt növényeivel. A székely népi építészet százados emlékeit őrző falvak a ma is élő ősi gazdálkodási és folklór kultúrával, az ásványvizek és gázfürdők (mofetták) vonzóerejét gondos, a tájjal és hagyományokkal összhangban kell turisztikai kínálattá alakítani.

A román területfejlesztési politika²⁸ 1998 után

Sajátos kelet-európai jelenség, hogy a pártállami központosított tervezési rendszer megszűnése után gyakorlatilag nem létezik területfejlesztési tervezés és még kevésbé területfejlesztési politika. Az ágazati megközelítés mindmáig domináns, a szakminisztériumok erőfeszítései közül hiányzik a területi koordináció.

Romániában a rendszerváltás pillanatában megszűnt a Központi Terv Hivatal (a hírhedt CSP). Azóta a szakminisztériumok ágazati programokat készítettek. Ezek közül kiemelkedik a Parlament által törvényerőre emelt Országos Területrendezési Terv (Planul Național de Amenajare a Teritoriului), amely a területi infrastruktúra rendszerének fejlesztését jelöli meg. A területrendezés a Területrendezési és Közmunkálatok Minisztériumának (ma Közmunkálatok, Szállítás és Lakásügyi Minisztérium²⁹) és a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozik. Habár az infrastruktúra fejlesztése meghatározó tényezője bármilyen fejlesztésnek, mégsem a fejlesztési stratégiából vezették le a területrendezési szükségleteket – hiszen abban az időben nem létezett országos fejlesztési stratégia –, hanem az európai területrendezési elvekből és a szállítási korridorok terveiből, valamint a helyi önkormányzatok elképzeléseiből. Ezért a területrendezési tervek nagymértékben építenek a rendszerváltás előtti elképzelésekre, a megkezdett munkálatok befejezésének igényére.

A területfejlesztés intézményrendszere tulajdonképpen az EU nyomására jött létre, nem tekinthető szerves fejlődés eredményének. A „székér többszörösen is megelőzte a lovakat”. Előbb volt területrendezési terv, mint fejlesztési stratégia. Előbb volt regionális fejlesztési politika, mint országos fejlesztési politika. Előbb alakult ki a regionális fejlesztés intézményrendszere (a fejlesztési régiók, tanácsok és ügynökségek), mint az országos területfejlesztést koordináló minisztérium. Ennek köszönhető azon-

ban az a lehetőség is, hogy a tervezés során lehetőség nyílt az alulról építkező kezdeményezések beépítésére.

A regionális fejlesztésre vonatkozó törvényben rögzített célkitűzés, a területi fejlettségi egyenlőtlenségek csökkentése azonban mégsem valósítható meg két okból. Az egyik a fejlesztési politikák hiányára, illetve megkésettiségre, a másik az erőforrások elégtelenségére vezethető vissza.

A területfejlesztési rendszert az EU előcsatlakozási, majd a strukturális alapjainak felhasználására, „abszorpciójára” hozták létre. Az eltelt programozási gyakorlat azonban azt igazolja, hogy a források felhasználása a hiányzó politikák, stratégiák és projektek miatt erősen korlátozott mértékben volt lehetséges. Mindez természetesen a fejlesztéssel foglalkozó intézmények és szervezetek felkészültségétől is függ. Ennél azonban nagyobb akadály rejlik magában a rendszer felépítésében, működésének a filozófiájában. Az elképzelés eleve forrásvezérelt volt. Nem a reális szükségletekből és a fejlettségi problémákból, illetve a fejlődési lehetőségekből indult ki, hanem feltételezte az uniós pénzeket, és azok megszerzésére készült. Pontosan ezáltal nem felel meg az EU fejlesztési politikája alapelveinek. Az EU strukturális alapjai az egyes országok és régiók saját fejlesztési elképzeléséhez és forrásaihoz kiegészítőként rendelhetőek, nem azok helyett. A szubszidiaritás elve³⁰ az egyik alapelv, melyet mintha nem akarnának kormányaink megérteni. Nem az EU fogja Romániát fejleszteni, az továbbra is a román kormány és partnereinek a feladata. A szegénység újra rossz tanácsadónak bizonyult ebben a kérdésben is. Az EU forrásaira alapozott fejlesztés alapvetően stratégiai hiba. Nem számol az ország reális fejlődési potenciáljával és lehetőségeivel, és figyelmen kívül hagyja az EU-források kiegészítő jellegét. Ugyanakkor – habár burkoltan – átruhazza a politikai felelősséget a román kormányról az EU-bizottságra. Ezáltal nehezen elszámoltathatóvá válik a hazai politika és közélet előtt.

Az intézményrendszer túlzott centralizáltsága és politikafüggősége miatt, mely a Fejlesztési és Előrejelzési Minisztérium³¹ létrehozásával még erőteljesebb lett, a fejlesztés nincsen kellően „aládúcolva” a civil társadalom és a helyi önkormányzatok részvételével. A helyi és regionális kezdeményezések hiányában a gazdaság erőforrásai nehezen mobilizálhatóak a fejlesztés érdekében. A fejlesztés intézményrendszere nem tartalmazza a decentralizált döntéshozói kompetenciákat, illetve azok hiányosak a regionális fejlesztés esetében. A regionális fejlesztési ügynökségek gyakorlatilag a Fejlesztési Minisztériumnak vannak alárendelve. Az EU a szerződéseit a román kormánnyal köti. A pénzforrások elosztási rendjéről és a fejlesztési prioritásokról szintén a kormány dönt. A finanszírozási egység is a Pénzügyi Minisztériumban kapott helyet.

Hivatalosan létezik az Országos Fejlesztési Terv (2002–2005 időszak), melyet a kormány és az EU-bizottság elfogadott³². Készül a Román Te-

rületfejlesztési Törvény is. Mindez természetesen „EU-konform” módon. Az országos fejlesztési terv magában foglalja az ágazati és regionális terveket, megkísérelti azok koordinációját, a szinergiát megvalósítani. A területi elv azonban nem érvényesült a terv készítésekor. Nem is érvényesülhetett, hiszen a centralizált nemzeti egységállamban hiányoznak a területi sajátosságok képviselőinek intézményei. Ez a kérdés messze túlmutat a régiók és a decentralizáció kérdésén. Mélyreható államfilozófiai és alkotmánymódosításra lenne szükség egy polgárokhoz közelebb álló és a meglévő regionalizmust hatékonyan érvényesítő államforma kialakításához. Megítélem szerint erre a mentalitás- és szerkezetváltásra csak Románia Európai Unió csatlakozása után lesz lehetőség. Mindenképp pozitívként könyvelendő el a kormány nyitottsága és a fejlesztési tervhez való elektronikus véleményezés lehetősége. A szöveget olvasva, sajnos, az az érzése az embernek, hogy ezt a tervet úgy készítették, hogy tudták, senki nem fogja elolvasni – az EU bürokratáin kívül.

A bevezetőben megtalálható a terv célja: „Az ország fejlesztési programjainak EU általi finanszírozási kéréseinek megalapozása”. Megközelítésében követi a Strukturális Alapok módszertanát, hasonlóan az első célkritérium országaihoz.

A fejlesztési terv hét fejlesztési irányvonalat (ún. tengelyeket) határoz meg:

1. A termelőszféra és járulékos szolgáltatások fejlesztése, a magángazdaság támogatása és a versenyképesség erősítése.
2. Infrastruktúra javítása és fejlesztése.
3. Humán erőforrás fejlesztés, a munkaerőnek a piacgazdaság feltételeihez való alkalmazkodási képességének és a szociális szolgáltatások minőségének javítása.
4. A mezőgazdaság és a vidék-fejlesztés támogatása.
5. A természeti környezet védelme és minőségének javítása.
6. A tudományos kutatás és technológia-fejlesztés élénkítése, az információs társadalom megvalósítása.
7. A régiók gazdasági szerkezetének javítása, a kiegyensúlyozott és fenntartható regionális fejlesztés támogatása.

Az ágazati és regionális programozás pénzügyi tervezését a költségvetés-tervezéssel összhangban végezték. A programok finanszírozására a költségvetés, állami garancia mellett felvett hitelek, az előcsatlakozási alapok és a magánszféra hozzájárulása szolgálnak forrásként.

A fejlesztéspolitika öt „oszlopa”:

1. makrogazdaság-politika; a gazdaság stabilizálása és növekedési pályára helyezése;

2. a gazdaság szerkezetének átalakítási politikája; az állami vállalatok előkészítése a magánosításra, az ágazatok szerkezetének az EU gazdasággal összeférhetővé alakítása (beleértve a mezőgazdaságot is);
3. szociálpolitika és emberi erőforrás-politika; a foglalkoztatottság növelése, a munkajog rendszerének harmonizációja az EU jogrendjével. A munkaügy, tanügy, kultúra, egészségügy és társadalombiztosítás rendszereinek átalakítása;
4. környezetvédelmi politika;
5. regionális politika; a regionális fejlettségi eltérések mérséklése, kiegyensúlyozott fejlődés támogatása, hátrányos helyzetű térségek revitalizálása, nemzetközi együttműködés támogatása a fejlesztés területén, valamint újabb egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzése.

A fejlesztés általános célja az ország gazdasági, társadalmi fejlesztése, a fenntartható gazdasági növekedés és stabil munkahelyek biztosítása. Sajnálatos, hogy az ágazati politikák területi vetületei nincsenek a regionális politikával egyeztetve. A regionális politikák hiába törekednek kiegyenlítésre, ha az ágazati politikák ereje és a mögöttük meghúzódó politikai lobbik erőteljesen teremtik a regionális különbségeket.

A Székelyföld számára azonban tudomásul kell venni, hogy a fejlesztési források szintén a román fejlesztési politika keretei közt érvényesíthetőek. Ezért szükséges a térség prioritásainak egyeztetése az országos tervekkel. Célszerű kialakítani az RMDSZ-politikától független fejlesztési kapcsolatrendszert, amely az etnopolitikától távolságot tartva a térség érdekeit tudja hosszú távon szolgálni. A románokkal való együttműködés, a konfliktusok kerülése életbevágó lehet a fejlesztés kérdésében.

Milyen regionális fejlesztési politikát folytassunk?

A fentebb vázolt helyzetben és a romániai politikai erőterben nagyon kérdéses, hogy lehet-e olyan fejlesztési politikát kialakítani, amely a Székelyföld érdekeit és a térség fejlesztését szolgálná.

A Székelyföld jelenlegi érdekérvényesítő képességét meghatározza az RMDSZ és az erdélyi magyar politikai elit teljesítménye. Az erdélyi magyar nemzetközösség érdekvédelmi és érdekérvényesítési lehetőségei az eltelt több mint tíz évben egyre jobban beszűkülni látszanak. Ez a jelenség ellentmondásosnak tűnik, hiszen Románia demokratizálódási folyamata és a piacgazdaságra való áttérés, habár akadozva, mégis pozitív irányban haladt. Románia még mindig az európai integráció esélyesei között szerepel. A NATO-tagság és a 2007-re ígért EU-tagfelvétel továbbra is nyitva tartják az integráció kapuit.

A jelenség okát elsősorban az RMDSZ, a romániai magyarság érdekvédelmi szervezetének stratégiájában és az annak megfelelő politizálásában látom. 1995-ben a Kolozsvári Kongresszuson a mindenkori román politikai hatalommal való együttműködés, a kijárásos politika mellett döntött a küldöttek többsége. Ezáltal gyakorlatilag az etnikai elvű politizálást elfogadva az RMDSZ hozzájárul a társadalmi-gazdasági kérdések etnicizálásához, része az Iliescu–Năstase rezsim játéktérének. Az RMDSZ vezetői a román politikummal való együttműködést a demokrácia és a magyarság konkrét kéréseinek teljesítésétől tették függővé. Habár nem mondatott ki nyilvánosan, ez a döntés a gyakorlatban a közösségi önkormányzat kiépítési stratégiájának (Brassói Kongresszus 1993. határozatai) feladását vagy beláthatatlan időre való elodázását eredményezte.

A stratégiaváltás egyik eredménye volt a négyéves koalíciós kormányzás (1996–2000). Ezt követően, a 2000-es választások eredményeként, az ellenzékben lévő RMDSZ, a Román Szociáldemokrata Párttal megkötött protokollum alapján, az Adrian Năstase miniszterelnök által vezetett kormány hűséges támasza lett anélkül, hogy kormányzati felelősséget vállalt volna. A nemrég megtartott RMDSZ Kongresszus (2003. február), a Tőkés László által vezetett radikális szárny kirekesztését eredményező alapszabálymódosításokkal, a szövetség politikai párttá alakítását bevégezte. Nem a radikálisok kirekesztése a lényeges változás ebben a folyamatban, hanem a „reálpolitika” útját választó RMDSZ elfordulása a közösségépítés, a belső autonómiára való felkészítés feladatától.

Ennek a stratégiaváltásnak hosszú távon meghatározó következményei vannak. Ezek közül csupán néhányat említek:

- Az erdélyi magyarság stratégia-alkotási folyamata, ha egyáltalán volt ilyen, gazda nélkül maradt, illetve a közösség kontrollja nélkül alárendelődik a román kormányzó pártok érdekeinek és elképzeléseinek.

- A magyar közösség számára elérhető fejlesztési erőforrások (a magyar kormány, a román költségvetés és az EU) feletti ellenőrzés megtartása az RMDSZ számára kiszolgáltatja a fejlesztési folyamatokat a külső (közösségen kívüli) vezérlésnek. A magyarországi közalapítványi rendszer feletti politikai kontroll és a Székelyföld fejlesztési régió megalakítási szándéka, a fejlesztési ügynökség feletti ellenőrzés megszerzése végett, igazolják a fenti feltételezést. Ezáltal az RMDSZ közvetetten akadályozza a belső erőforrások bekapcsolását a fejlesztési folyamatokba. A román politikumra jellemző korrupciót az erdélyi „etnobiznisz” sajátosságaival ötvözve az RMDSZ politikai vezető elitje tulajdonképpen veszélyezteti a fejlesztési kezdeményezéseket.

- A morális alapozottságnak a feladása a kisebbségpolitikában beláthatatlan módon rombolja a magyar közösség társadalmi tőkéjét³³, a bizalmat-

lanság és félelem légkörét tartja fenn. Ezáltal veszélyezteti a tudás alapú fejlesztési folyamatok beindítását, elvágja a jövőépítés lehetőségét.

- Az anyaországi befektetések és az intézményi kooperáció feletti politikai ellenőrzés lecsökkentheti a befektetési kedvet és a befektetések hatékonyságát.

Az utóbbi években, az erdélyi magyarság stratégiai helyzetének újragondolását megkövetelő folyamatok egyre erősebben éreztetik hatásukat. Ezek többnyire a globalizációnak és a térség országainak euró-atlanti integrációjának következményei, amelyeket lehetőségekként tekintek:

- Az internet és a nagy térségeket átszövő kommunikációs és kooperációs hálózatok – mind a gazdaságban, mind a civil szférában – radikálisan megváltoztatják az intézmények hatékonyságát. Nem a mennyiségi, hanem a minőségi jellemzők határozzák meg a versenyképességet. A kizárásra törekvő versenyt felváltja az együttműködő verseny.

- Az információs társadalom hatékony eszközöket nyújt a különböző kulturális és politikai identitások fenntartására és megnyilvánulására.

- A termelési tényezők, általában az erőforrások földrajzi függősége fel lazul, dominánssá válik a tudásalapú ágazatok szerepe. Az alkalmas emberi tényező elérhetősége és minősége meghatározó minden területen. A fejlesztési folyamatokat az innováció terjedési lehetőségei, az innovációs miliő nagymértékben meghatározza.

- A regionalizmus térhódítása és a regionális fejlesztés új (posztmodern) paradigmája kedvező lehet a regionálisan többségben lévő kulturális közösségek számára.

- A kulturális, etnikai sokszínűség felértékelődik az értékelvű Európában.

- A civil társadalom megerősödése.

Magyarország európai integrációjának közelsége, Románia integrációjának legalább öt-tíz éves lemaradása az erdélyi magyar közösségek számára az elvándorlás kényszereként jelentkezhet. Erre a kihívásra nem elegendő a helyben maradás erkölcsi parancsával válaszolni. Ezért a kisebbségpolitika célkitűzéseit három pontban célszerű megjelölni:

1. *Magyar integráció.* A határon túli magyar közösségek legszélesebb kulturális, gazdasági, tudományos és oktatási intézményrendszerének, anyaországi kapcsolatrendszerének kiépítése.

2. *A magyar közösségek autonómiájának növelése* a civil szervezetek számára szabadon elérhető, közvetlen anyaországi (nemcsak költségvetési) források biztosításával.

3. *A magyar közösségek versenyképességének növelése.* A jogegyenlőségnek többre van szükség, hiszen regionálisan és országosan is a magyar települések, térségek és vállalkozások egyre erősödő versenynek vannak kitéve.

A modern gazdaság elhelyezkedése térhálózatokkal írható le³⁴. A város-hálózatok horizontálisan szerveződnek. A városok sikere attól függ, hogy a hálózaton belül milyen szerepeket tudnak maguknak megszerezni. A regionális differenciálódás az innovációk létrehozásának, befogadásának és elterjesztésének képessége szerint megy végbe. A speciális tudás jelenléte azért fontos versenyképességi elem, mert nehezen másolható. Ez a tudás nemcsak a legkorszerűbb, csúcstechnológiai ismereteket jelentheti, hanem a hagyományos iparágakban vagy a mezőgazdaságban különleges minőségű termék előállítására képes, „kézműves” tudást is. Az új területi egyenlőtlenségek az emberi tudás földrajzi különbségeit tükrözik.

Az RMDSZ jelenlegi stratégiája a kínálatorientált³⁵ regionális fejlesztési filozófiát alkalmazza. Teszi ezt egyrészt a térségben jelentkező krónikus infrastruktúra-hiány miatt, másrészt a politikai siker megkövetelte látványos eredmények reményében.

A kínálatorientált regionális stratégiával – Korompai Attila megfogalmazásában – „a térséget kívülről, a külső hatótényezők felől érkező impulzusok, külső feltételek, lehetőségek és korlátok felől közelítve egyre több belső folyamatra, összefüggésre rávilágítva, kívülről befelé közelítve fejlesztjük”.³⁶

Ez a megközelítés megfelel a kijárásos politika, a mindenkori kormánytól kialakított állami beruházásoknak a politika általi vezérlési gyakorlatának. Minden politikai párt, így az RMDSZ érdeke is megköveteli ennek a stratégiának a fenntartását. Az egyébként szükséges külső erőforrások bevonása azonban rendszerint nem a térség erőforrásainak érvényesítési szándékával, hanem a kivitelező gazdasági érdekeinek és a közvetítő személyes érdekeltiségének megfelelően történik. A kínálatorientált fejlesztési politikák szegény költségvetésű államok esetében nem tudnak kellő mennyiségű erőforrást mozgósítani, és a politikai korrupció miatt ezek felhasználása messze nem hatékonyan történik. A beruházási döntések decentralizációja, az önkormányzatok forráshiánya miatt, nem jelenthet igazi áttörést.

A Székelyföld regionális fejlesztésének eddigi próbálkozásai az önkormányzatok település- és vidékfejlesztési kísérleteiben merültek ki. Az önkormányzatok által fejlesztésre biztosított források azonban messze elmaradnak az elvárásoktól. Olyan fejlesztési eszközre is szükség van, amely a gazdaságban meglévő lehetőségekre épít, azok regionális felerősödését eredményezi.

A területfejlesztési stratégiáról való – a szakemberek bevonásának hiányában, nem mindig tudatos – döntésnek azonban kisebbségpolitikai következményei is lehetnek. Ugyanis a stratégia által vezérelt folyamatok nin-

csenek tekintettel a kulturális sajátosságokra, és rendszerint a gazdasági verseny extenzív növekedését okozzák. Ez a verseny a makrogazdasági és gazdaságpolitikai feltételek, illetve a sajátos intézményi szerkezet miatt a többségi etnikumnak kedvez. Továbbá: a kiélezett verseny a térség saját erőforrásainak ésszerűtlen, nem fenntartható módon történő felhasználásához vezethet. Az így kialakított gazdasági tér nem túlzottan vonzó a kreatív szakmákat gyakorlók, az értelmiségiek számára. Ezáltal növekszik annak kivándorlási hajlandósága. A rövid távon elérhető gazdasági növekedés vonzóvá teszi a fejlesztett térséget a többségi etnikum számára. Bevándorlást generálnak a keletkezett, rendszerint képzetlen munkaerőt igénylő új munkahelyek is³⁷. A szocialista iparosítás sajátos példája volt a kínálatorientált fejlesztési stratégiának. Amennyiben a fejlesztés kizárólagosan a kínálatorientált megközelítésben történik, a jelenlegi – kezdetleges piacgazdaságra jellemző – gazdasági helyzetben is fennmarad az etnikai arányok megváltozásának veszélye. Az infrastruktúrális beruházások nehezen konvertálhatóak a magyar közösség versenyelőnyévé.

A fenti kihívásokra természetesen nem a fejlődés ellenzése, még csak a kínálatorientált fejlesztés tagadása sem lehet a válasz. Szükséges a keresletorientált fejlesztési stratégiák kidolgozása és alkalmazása ahhoz, hogy a kulturálisan specifikus helyi és regionális erőforrásokat a fejlesztési folyamatokba be lehessen kapcsolni. Ezáltal lehetőség nyílik az erdélyi magyar közösség versenyképességének növelésére és a román vállalkozókkal történő kooperatív versenyre.

Kettős paradigmaváltást jelent mindez az etnikai közösségek életében. Egyrészt átalakítja a magyar közösség viszonyát, önmagához és a mindenkori román kormányhoz. Ez mindenképp az önállóság, saját erőre támaszkodás és autonómia irányában hat. Másrészt megnyitja a magyar közösséget a románokkal való fejlesztési, közvetlen (nem a politikum által közvetített) együttműködésre. Ez az érett közösségek integrációját jelentheti.

A keresletorientált regionális fejlesztési stratégia – Korompai szerint – „a térséget egységes egészként kezelve, annak belső sajátosságaiából, a térségen belülről kiindulva, egyre jobban kifelé haladva, mind több külső tényezőt figyelembe véve” kerül meghatározásra.³⁹

A régió fogalmát a hálózatos paradigma szerint értelmezzük.³⁹Ebben a megközelítésben tárgyalhatóakká válnak:

- A hálózatos gazdaság struktúrái.
- A helyi közösség és a terület közti kapcsolat (tájban élő közösség).
- A közösségi tudás (community knowledge) és a kreatív gazdaság kapcsolata.
- A régió belüli interkulturális és interetnikus kapcsolatok rendszere.
- A közösségek közti integrációs kapcsolatok rendszere.
- Az innováció és a társadalmi tudás terjedésének módozatai.

Ezek közül az innováció szerepére térek ki. Rechnitzer János írja: „a keresletorientált regionális stratégiában a hálózati jelleg szükségszerűen együtt jár az innovációs milió kialakulásával. Az innovációs milió alatt egyik oldalról azoknak az adott földrajzi területen felismerhető gazdasági, termelési kapcsolatoknak a csoportját lehet tekinteni, amelyek egységességet alakítanak ki a termelési rendszerben a gazdasági szereplők között és a termelési kultúrában. A kollektív tanulással – helyileg meghatározott formában – hozzájárulnak az innovációs folyamatok terjesztéséhez, s egyben csökkentik a piaci kapcsolatok bizonytalanságait, növelik a termelő egységek és a területi gazdaság versenyképességét. Az innovációs miliót másik oldalról azok a helyi kultúrában, társadalmi kapcsolatokban és az intézményrendszerben meglévő sajátosságok is képviselik, amelyek mind a gazdaságon keresztül, mind a helyi területi szereplőkön át folyamatosan hozzájárulnak az újdonságok kialakításához, azok megtelepedéséhez és részben terjesztéséhez. Az innovációs milióban az adott földrajzi helynek a szerepe meghatározó. Hiszen egy adott helyhez kapcsolódó humán tőke az egyik hordozója a megújításnak, a kollektív tanulás és ismeretátadás rendszereinek, amik aztán hozzájárulnak a gazdasági egységek termelési potenciáljának erősítéséhez, azok újszerű kapcsolatainak kialakításához.”⁴⁰

A fenti értelmezésből világosan kitűnik az innováció alapú regionális fejlesztési stratégia alkalmassága az alternatív kisebbségpolitika szempontjából is. A stratégia által lehetséges:

1. A közösségi tudás bekapcsolása a tudásalapú gazdaság fejlesztésébe.
2. A területi hálózatok emberi erőforrást megtartó erejének növelése.
3. A fejlesztendő területre történő bevándorlás szabályozása a területi tőke igényei által.
4. A közösség versenyképességének növelése.
5. Az új gazdasági ágazatok számára szükséges externáliák fejlesztésére alkalmas helyi politikák kidolgozása.
6. A helyi gazdaság és az önkormányzatok együttműködése.
7. A helyi román és magyar lakosság gazdasági együttműködése.

A romániai magyar fejlesztéspolitikának nagy dilemmája, hogy kompromisszum köthető-e a román nacionalista érdekekkel. „A fejlesztés az etnikai arányok megváltoztatása árán” politikai üzlet megkötését kellene elkerülni, hiszen ez egyenlő lenne a biztos szavazóbázis elvesztésével. Ugyanakkor az elégtelen mértékű fejlesztés, amely az apró lépések taktikájának elengedhetetlen következménye, lassan apasztani látszik a magyar közösség politikai támaszát. Az EU-ba belépve értelmét veszti az etnikai alapon való politizálás, a román politikumnak nem lesz többé szüksége a stabilitás és emberi jogok látszatát alátámasztó RMDSZ-re. Tulajdonképpen nem is lehet etnikai alapon fejlesztéspolitikákat érvényesíteni. Ezért is várhatóan

felértékelődik a nem etnikai elven megfogalmazott regionális fejlesztés gondolata.

A Székelyföld fejlesztési régió kérdése

Az utóbbi hónapokban, a legutóbbi RMDSZ Kongresszus határozata által elindítva, élénk vita követte a Székelyföld fejlesztési régió létrehozására történt kezdeményezést. A Kovászna Megye Tanácsának elnöke által elindított folyamat eseményeiben a hagyományos RMDSZ taktika jegyei ismerhetők fel.

A megalapozatlan és felszínes szakmai előkészítés nyomán nehezen fenntartható kritikus elemzés készült a jelenlegi központi fejlesztési régió eddigi tevékenységéről. A kritika azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért lenne működőképesebb az azonos rendszerben és játékszabályok szerint összehozott új fejlesztési régió. Nem beszélve a Maros megyében létező politikai erőviszonyok mellőzéséről, amely nem teszi lehetővé a „kiszárlást” engedélyező kétharmados szavazati arányt Maros megye számára. Ez a kérdés rámutat a jelenlegi megyehatárok regionális átörökítésének problémájára. A nem megfelelő közigazgatási területi felosztás kérdését a kezdeményezés sem tudja kezelni.

További érvelésként hangzott el a „védelem” szükségessége és sürgőssége az egyes hivatalosságok által megfogalmazott Székelyföld-ellenes közigazgatási átszervezések esetlegessége kapcsán. Kovászna megye Bákó és Hargita megye Neamț megyéhez való csatolásáról van szó. Arról azonban nem esett szó, hogy a közigazgatási határok módosítása a jelenlegi román jogrendszerbe és európai kontextusban csak népszavazással történhet (amint erre vonatkozó gyakorlat is létezik a községek átszervezésének esetében). *Az irreális politikai veszedelemmel való riogatás* nem valószínű, hogy komoly politikai támogatást fog hozni a választásokon.

A rövid távú, aktuálpolitikai motivációról árulkodik az április negyedik sepsiszentgyörgyi találkozó kapcsán közzétett közlemény is, mely szerint a kezdeményezés az RMDSZ-tanácsosok műve. *A kisajátítási kísérlet* által nemcsak a románokat zárták ki a folyamatból, hanem a független képviselőket is. *Az etnopolitikai meghatározottság* ezzel be is vezette a fejlesztés kérdését az etnikai konfliktusok világába. A Kovászna megyei prefektus és a román sajtó megfelelőképpen tálalta is az ügyet, megakadályozva, hogy a közeljövőben szakmai érvekkel, etnikumtól függetlenül párbeszédet lehessen kezdeményezni az ötlettel kapcsolatosan.

Az elszett és a román kormány beavatkozása nyomán leállított, vagy legalább is visszafogott kezdeményezés valódi indítórugója – megítélésem szerint – azonban a 2004-ben sorra kerülő választásokra való felkészülés volt. Az RMDSZ érezhetően népszerűtlen a Székelyföldön, a radikálisokat

jobbról előzve a jelenlegi vezetés igyekszik valami kézzelfoghatót nyújtani, ígérni az elégedetlen székelyeknek.

A politikai ígélet: *A fejlesztési régió EU konform csomagolásában tált területi autonómia.*

A burkolt politikai ígélet azonban nélkülöz minden realitásérzékét. Erre mutatott rá Jonathan Scheele, az EU-Bizottság romániai delegációjának vezetője nyilatkozataiban, amelyeket 2003 májusában székelyföldi körútja során tett⁴¹. Az EU-delegáció nevében kiadott sajtónyilatkozat a kérdésben keletkezett félreértéseket helyesbíti. A közigazgatási átszervezések és a fejlesztési régiók átalakítását az EU-követelményekkel alátámasztóknak választva a nagykövet öt pontban pontosít:

1. Az EU Bizottsága úgy tartja, hogy egyedül Románia kormányának szuverén hatáskörébe tartozik a legmegfelelőbb közigazgatási és intézményi regionális keret megválasztása.

2. A jelenlegi nyolc fejlesztési régió szervezése 1998-ban kezdődött, hosszan tartó szakértői és EU-Bizottsággal történő egyeztetések nyomán. Ezeknek célja az EU pénzügyi támogatására, különösképpen a Strukturális Alapokra vonatkozó elveknek és előírásoknak való megfelelés volt. Michel Barnier EU-komisszár, Romániában tett látogatása során, 2002 októberében azt nyilatkozta, hogy a jelenlegi fejlesztési régiók megfelelnek a Strukturális Alapok jövőbeni felhasználásának.

3. Románia megegyezett az Európai Statisztikai Hivatallal (EUROSTAT), a területi felosztást illetően, a NUTS 2 és NUTS 3 szintekről a társulási egyezmény 21. fejezetében – Regionális fejlesztés és felkészülés a Strukturális Alapokra. A nyolc fejlesztési régió megfelel az EUROSTAT osztályozási előírásoknak.

4. A Romániának az EU-Bizottsággal megkötendő pénzügyi szerződések gyakorlatba ültetése megköveteli az EU-segítség lebonyolításával megbízott romániai intézmények stabilitását.

5. A román hatóságok kérésére az EU-Bizottság a PHARE-programon keresztül jelentős és kitartó pénzügyi segítséget nyújt a jelenlegi decentralizált struktúrák létrehozására és megerősítésére (beleértve a nyolc fejlesztési régiót és a fejlesztési ügynökségeket). Jelenleg a nyolc ügynökség és a Fejlesztési és Előrejelzési Minisztérium az EU-Bizottság partnerei a Gazdasági Társadalmi Kohézió programok kidolgozása és gyakorlatba ültetése terén. Ezek a programok a PHARE-programkeret egyharmadát teszik ki. Egy nemrég készített tanulmány alkalmasnak találja a jelenlegi struktúrákat, megerősítésük és pénzügy konszolidálásuk esetén, a Strukturális Alapok kezelésére.

Kovászna megye 1997-től öt és fél millió euró támogatást, míg Hargita megye ötmillió eurót kapott az EU-programokból.

Ezzel a nyilatkozattal az EU-Bizottság képviselője a helyére tette a székely kezdeményezést azáltal, hogy a jelenlegi regionális szerkezet átalakítása késleltetné az EU integrációs tárgyalásokat. Románia területi közigazgatási átszervezése nem aktuális. Legalább is az EU-ba való belépés előtt nem az. Ezeket az érveket az RMDSZ is ismerhette volna még a kezdeményezés meghirdetése előtt, és akkor nem kellett volna a heroikus politikai tettet elhalasztani beláthatatlan időre. Vagy meg sem kellett volna hirdetni azt?

Természetesen, ezzel a kérdés nincsen elintézve. A helyi közigazgatás sokat tehet a térség fejlesztése érdekében, amennyiben komolyan veszi hatásköreit és szerepét.

Románia helyi közigazgatása több meghirdetett sikertelen reform után, tele ellentmondásokkal és finanszírozási nehézségekkel, mégis lassan, de megkapja azokat a hatásköröket és azoknak ellátásához elégséges forrásokat, melyek egy korszerű közigazgatás ismérvei. Ezek a hatáskörök: területrendezés és -fejlesztés, lakásellátás, úthálózat, közlekedés, képzés, szakképzés és felnőttképzés, kulturális tevékenység, könyvtárak és múzeumok, rekreációs szolgáltatások, egészségügy és szociális ellátás, rendőrség, tűzvédelem, helyi gazdaságfejlesztés és foglalkoztatás, közművek, turizmus, valamint természet- és környezetvédelem (Kovács I. 2001, 32–35). A fenti hatáskörök nem kizárólagosak és nem teljes körűek. Ezeket sok esetben az állam dekoncentrált szerveivel, illetve a minisztériumokkal közösen kell ellátni.

Adott régió esetén a létező regionalizmus a térséget kulturálisan elhatárolja környezetétől anélkül, hogy lezárná azt. Ebből a felismerésből kiindulva fogalmazta meg a Székelyföld 2000 Munkacsoport a 2000 áprilisában Tusnádfürdőn tartott tudományos konferencián a Székelyföld kulturális régió mivoltát. A kulturális régió fejlesztéspolitikai és programozási szempontból integrálható a Központi fejlesztési régióban. Ugyanakkor a fejlesztés során, elsősorban önkormányzati hatáskörben, érvényesíthetők a kulturális, etnikai elvárások anélkül, hogy ezek gátolnák a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférést. A regionális kulturális sajátosságok vezérelni tudják a közösségi részvételen alapuló fejlesztési folyamatokat.

A regionalizmus nyomán a helyi önkormányzatok közti együttműködés megteremtheti a térség regionalizálódását jelentő intézményrendszert. Ezek közül a régió fejlesztését szolgáló eszközök közül a Strukturális Alapok menedzsmentjét ellátó intézmények csak egy kis hányadát teszik ki a szükséges struktúráknak. A területi önkormányzati együttműködés megoldást kínál a kistérségi szerveződések formájában a közigazgatási határok alkalmatlanságából fakadó funkcionális problémák kezelésére is. Itt kereshető a megoldás a székelyföldi kisvárosok és vidéki környezetük között feszülő fejlettségi különbség kezelésére. A vidék funkciószegény, peremvidék helyzetének kezelése az integrált vidékfejlesztési programok által válik lehetségessé, amennyiben a városokat bevonják ezekbe a programokba. Saj-

nálatos módon a Sapard-program erre nem alkalmas, hiszen sem a kistérségek, sem a városok nem tartoznak a kedvezményezettek körébe.

A Székelyföld esetén valószínűnek tartom, hogy a jövőben az etnikai régió elveszíti jelentőségét. Helyébe a kulturális régió kerül, amelynek határai nem feltétlenül esnek egybe a közigazgatási határokkal, sem a NUTS statisztikai lehatárolással. Ez a helyzet rendkívül bonyolult viszonyrendszer intézményes kezelését teszi szükségessé.

Következtetések

A Székelyföld jövőjét kettős erőter határozza meg, hiszen politikai támogatás nélkül nem biztosíthatóak a fejlődéshez szükséges infrastruktúra-bevezetések (gyorsforgalmi utak, K-Ny vasútvonal, modern távközlés, nemzetközi repülőtér), melyekhez állami és nemzetközi források szükségesek. Ugyanakkor a Székelyföld gazdasága számos nyersanyag és az energia beszerzésében függ az országos ellátó rendszerektől. Másrészt a térség fejlesztési potenciálja és a folyamatok rendkívül élénk dinamikája Románia és a Kárpát-medence egyik lehetséges fejlődési szigetévé tehetik a Székelyföldet. *A térség fejlettsége és az etnopolitikai viszonyok együttesen határozzák meg a régió dinamikus stabilitását és az itt élő közösségek versenyképességét.*

A Székelyföld régiófejlődése az utóbbi években felgyorsult. Ehhez nagymértékben hozzájárultak a korunkat jellemző gazdasági átalakulások és az erdélyi régió belső differenciálódási folyamatai. A térség megkésett modernizációja szükségszerűen folytatódik. A készülő fejlesztési politikák és stratégiák azonban a régió komplexitása miatt csak akkor lehetnek sikeresek, ha ezeket sokrétű tudományos kutatás és elemzés alapozza meg.

Irodalom

Ajtay Ferenc: Az Erdélyi-medence nagy kincse: a kősz. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Andrescu Gabriel – Molnár Gusztáv: *Problema transilvană*. Polirom, Iași, 1999.

Beluszky Pál: Egy felsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). *Alföld és Nagyvilág*, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 2000.

Elekes Tibor–Tóth József–Trócsányi András: Erdély változó térszerkezete a XX században. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Erdősi Ferenc: Erdély közlekedéshálózatának kialakulása és fejlődése. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Frisnyák Sándor: A Kárpát-medence feudális kori munkamegosztásának földrajzi modellje. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Fukuyama, Francis: *Bizalom, A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa, Budapest, 1997.

Hajdú Zoltán: *Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam?* In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Kánya József: A székely vasút Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Madéfalva–Csíkyimes–országhatár vonalának építése. Kézirat. 1998.

Károly Kocsis – Eszter Kocsis-Hodosi: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*, Geographical Research Institute, Budapest, 1998.

Kolumbán Gábor: *A hálózatos paradigma a regionális tudományban*, Pécsi Tudományegyetem Phd. Évkönyv, 2001.

Korten, David C.: *Getting to the XXIth Century*, Kumarion Press, 1990.

Kovács Ilona: *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001.

Nemes Nagy József: Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez. *Alföld és Nagyvilág*, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 2000.

Orosdy Béla: *Koordináció, piac, marketing*. JPTE, Pécs, 1995.

Pinczés Zoltán: Erdély gazdasági életének földrajzi alapjai. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Rechnitzer János: *Területi stratégiák*. Dialog Campus, 1998.

Sandu, Dumitru: *Spațiul social al tranziției*. Polirom, Iași, 1999.

Takács Péter: Erdély regionalitása és gazdasági élete a XVIII–XIX. század fordulóján. In Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2000.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1998.

Vofkori László: *Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 1994.

Jegyzetek

¹ Az erdélyi magyarság demográfiai kérdéseivel részletesen foglalkozik a Magyar Kisebbség 2002/4. száma. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/>

² 2000. nyarán, egy közösségi találkozón a Gyergyó-medencei polgármesterek és civil szervezetek vezetői a Székelyföld jövőképeének meghatározására alkalmasnak találták a „Tájban élő közösség” megfogalmazást, és elindították az értékmentő kalákák sorozatát. (Kolumbán, 2003)

³ Erdély etnikai térképeének időbeli alakulását Kocsis Károly tárgyalja részletesen. Szemléletes térképen követhető, amint a középkortól napjainkig eltelt időszakban etnikai

szigetek alakultak ki Erdély területén. A legnagyobb ilyen sziget a Székelyföld. [Kocsis, (1998, 104, 114, 129.)]

⁴ A Magyar Autonóm Tartomány időszakának részletes értékelése még nem készült el. A korszak ellentmondásosságára rámutat Hajdú Zoltán. (Hajdú, 2000, 335.)

⁵ „1992-ben Székelyföldön élt az erdélyi magyarság közel fele, azaz 720 276 lélek... Napjainkig szinte megbonthatatlan magyar etnikai tömb (tömbmagyarság) elsősorban a forgalmilag félreeső (azaz forgalmi árnyékban fekvő), hegyvidéki környezetnek és a tartós etnikai tudatnak (identitástudat) köszönhető fennmaradását.” (Vofkori L, 1994, 49.)

⁶ A Román Alkotmány 1. cikkelye Romániát egységes nemzetállamként definiálja. A 2. cikkely a nemzet szuverenitását a román nép („poporul român”) tulajdonaként határozza meg. A 4. cikkely az állam alapjaként szintén a román nép egységét jelöli meg. Azáltal, hogy a fenti fundamentális meghatározások az etnikai értelemben vett román népre hivatkoznak és nem az állampolgárok nemzeti politikai közösségére, tulajdonképpen az etnikai kisebbségeket a Román Alkotmány kizárja az államalkotás legitimizálásából. (Románia Alkotmánya, 1991, 1.)

⁷ A Székelyföld településeinek demográfiai és közigazgatási statisztikája megtalálható Varga E. Árpád által összeállított erdélyi adatbázis 1. kötetében, (Varga, 1998).

⁸ „a régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitástudat, valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe.” (Nemes Nagy J. 2000, 147.)

⁹ Lásd uo. 144.

¹⁰ „Erdély már 1526 előtt elindult a sajátos belső autonómia és térfejlődés irányában, de ennek elsősorban csak belső társadalmi, részben területi megosztottsági alapjai fejlődtek ki... Erdély szellemisége 1526 előtt úgy fogalmazható meg, hogy meghatározó eleme a partikularizmus és a különböző kiváltságok alapján élő és szerveződő népek és csoportok rendi különállása, önkormányzatiságának eszméje. (Hajdú Z., 2000, 326.)

¹¹ „Erdély önmagában különös rendisége – létrejöttékor – nemcsak a feudalizmus kori társadalmat tagolta, hanem külön etnikai tudattal is párosult, és földrajzilag is karakterisztikusan elhatárolódott egymástól. (Takács, 2000, 176.)

¹² Szádeczky Lajos 1904-ben a Székely Kongresszuson: „Annyi bizonyos, hogy a székelység, ha eredetére nézve nem is volt külön nemzet... azzá vált intézményei, független sajtóságos önkormányzata, köz- és magánjogi rendszere és honvédelmi szervezete alapján. Azt mondhatnók, hogy a székelység jogilag, társadalmilag, történelmileg és politikailag egységessé vált, s így nemzetté fejlődött intézmény volt. Nem az eredet kérdése a székely történelem lényege, hanem a székelység történeti hivatásának miként való betöltése.”

¹³ Boas szerint a kultúra az emberi viselkedés biológiailag nem meghatározott aspektusait jelenti... „A kultúra tehát a társadalom és a környezet kölcsönhatását közvetítő eszközrendszer, amely egyrészt közvetítőként (tárgyi eszközök) keresztül lehetővé teszi a környezethez való biológiai alkalmazkodási törvények módosítását, megváltozását, másrészt az ösztönmechanizmusok meghaladását, szabályozását. Kifejezi a tevékenységi mód, an-

nak tárgyasulása és az ember céltudatos aktivitása egységét”. A Fülöp Miklóstól származó idézetet dr. Orosdy Béla marketing jegyzetéből vettem át. (Orosdy, 1995, 148.)

¹⁴ „Development is a process by which the members of a society increase their personal and institutional capacities to mobilize and manage resources to produce sustainable and justly distributed improvements in their quality of life consistent with their own aspirations.” (Korten, 1990)

¹⁵ „...a regionális kutatások időben meghatározottak: csak attól kezdve értelmezhetőek, amikortól a termelőerők fejlődési folyamata eljutott abba a fázisba, amelyben a munkamegosztás területi aspektusának megfelelően olyan térségek különülnek el egymástól, amelyeknek sajátos fejlődési ívük, struktúrájuk, jövőjük, így fejlesztési problémáik is vannak, amelyek bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textúrájuk a magterületen sűrű, és a perifériák felé ritkul, az ott élő lakosság tudatában entitásként tükröződnek, bizonyos komplexitásuk van.” (Elekes, Tóth, Trócsányi, 2000, 150.)

¹⁶ „... az intramontán kismedencék kedvező ökológiai feltételeket biztosítanak mind az állattenyésztő, mind pedig a földművelő tevékenységhez.” (Frisnyák, 2000, 168.)

¹⁷ „Erdély makro-régiói a történelmet a 18–19. század fordulóján megélt emberek számára csak a tudományos tájékozódás szempontjából jelentettek eligazodási pontokat, de az ott megtelepedő populáció életmódját, mozgásterét, gazdálkodását, természettel és léttel való küzdelmét sokkal jobban meghatározzák a mikroregionális jellemzők. (Takács, 2000, 175.)

¹⁸ „A domborzati és vízrajzi viszonyok nemcsak Erdély település-szerkezetét, falvainak elhelyezkedését határozták meg a történelem során, hanem a 19. század legvégéig, a 20. század elejéig meghatározták a népesség-tömörülés mértékét is, útját állva az urbanizációnak, ezzel együtt a társadalmi munkamegosztás felgyorsulásának, hosszú távon megőrizve a kis lélekszámú falvakat, konzerválva ezáltal a patriarchális hagyományokat és az önellátásra való törekvést. (Takács, 2000, 175, 176.)

¹⁹ „A magassági szintkülönbségek eleve tagolták a termelhető javakat... A medencék, dombvidékek fő állata a ló és szarvasmarha, a hegyes, erdős vidéké a juh és a kecske. Baromfit mindenütt tartottak Erdélyben... Meghatározott szerepet játszott Erdély gazdaságában az erdőélés. Egyrészt a háztartások energia-szükségletét biztosító tűzifát nyerték az erdőből... Másrészt az építkezésekhez szükségeltetett épületfát...” (Takács, 2000, 180, 181.)

²⁰ „Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a háziipari térségeket sem, amelyek művelői falvak lakosságának egész sorából kerültek ki. Főleg a cserépezés, a famivesség, a posztókészítés, a szövés-, fonás-, kender- gyapjú- és len-feldolgozás divatozott Erdélyben, egész körzetek falvainak biztosítva olykor- olykor megélhetést. (Takács, 2000, 182.)

²¹ „...a regionálisan végzetesen tagolt erdélyi gazdaság olyan sűrű és rendszeresen működő piac- és vásár-hálózatot alakított ki, amelyik kényszerűen alkalmazkodott ehhez a mikroregionális gazdasági tagozódáshoz.” (Takács, 2000, 183.)

²² „Harmadikként kell megemlítenünk az árucere-alkalmak, piacok, vásárok rangsorában az erdélyi belső hetipiacoikat... Itt mindent cserélnek mindenért, s kivéve a bányásztelepeket, kézműipari és manufaktúra központokat, nem a pénzszerzés, nem az áru pénz-

re cserélésének a vágya, hanem a megélhetési kényszer gyakorta naturális cserében megvalósuló lehetősége dominál. (Takács, 2000, 184.)

²³ „A Hargita megyei Lövétébányán (a központi Hargita délnyugati lejtőjén), a kontakt-sziderit tartalékai kimerültek, így a vasérctermelés szünetel. A szentegyházai (Vlahița) kohók import vasércel működnek. (Vofkori, 1994, 112.)

²⁴ „Az Erdélyi Medence sótelepei is ilyen ősföldrajzi körülmények között jöttek létre a középső-miocén időszakban. A medence feldarabolódása és szakaszos lesüllyedése kedvező feltételeket teremtett vastag sótelepek lerakódására... Ismert geológiai tény, hogy a sótömszök az Erdélyi-medence szélein bukkannak a felszínre (Szék, Kolozs, Pata, Torda, Marosújvár, Vízakna, Homoródszentpál, Parajd, Szováta, Désakna stb.)” (Ajtay, 2000, 286.)

²⁵ „ A Keleti-Kárpátok belső-peremi vulkáni vonulat déli övezetében az ország legnagyobb szénsavas ásványvíz-tartalékát magában foglaló mofetta-övezet húzódik, amelyet a Kelemen-Görgényi-Hargita vonulat vulkáni utóműködése során keletkező, a mélyből folyamatosan feltörő gázok táplálnak napjainkban is... A Borszéki-medencében (a Gyergyói-havasokban) a Borpatak mentén, a híres Kerekszék travertinó lerakódás (mésztufa) körzetében nagyobb vízhozamú források törnek fel a kristályos mészkőből... A középsiki medencében... legjelentősebb forráscsoport a Zsögödfürdő...” (Vofkori, 1994, 158,159.)

²⁶ „ Erdély délkeleti részén a vonalvezetés több helyen elkerülte a magyar vidékeket, és így a Székelyföld olyan eminens városait, mint Marosvásárhely, Székelyudvarhely, csak szárnyvonalakkal lehetett a későbbi évtizedekben elérni... 1888. március 15-én nyitották meg a Héjjasfalva–Székelyudvarhely közötti helyi érdekű vasutat, 1891. november 30-án a Brassó–Kézdivásárhely, 1897. április 5-én a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vicinálíst, ugyanabban az évben a Csíkszereda–Gyimesvölgye, és 1898-ban a Kis-Küküllő menti vasút két szakasza (Balázsfalva–Bonyha–Sóvárád) készült el. Ezek segítségével a Székelyföld is bekapcsolódott a tágabb térségre kiterjedő regionális piac interakcióiba. Csík egy része és Háromszék a Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Brassó irányú, és a hozzá csatlakozó kézdivásárhelyi vasúttal, Székelyudvarhely pedig az erdélyi fővonal révén kiszélesítette gazdasági körzetét. De a Székelyföld közlekedés-földrajzi helyzete ennek ellenére csak viszonylagos értelemben, a korábbi állapotához képest javult, mert még a századfordulón is kevés vasútvonal vezet át rajta, s az nem alkotott szerves belső hálózatot. A Székelyföld egyes részei csak nagy kerülőkkel, tehát drágán és idővesztéssel voltak megközelíthetők. Joggal állapíthatta meg a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, hogy a Székelyföld közgazdasági elmaradottságának s a székely nép küzdelmes helyzetének egyik fő oka a közlekedési viszonyok kezdetleges állapota volt.

A 20. sz. első évtizedében ez a helyzet valamennyit javult (bár a század első éveiben a gazdasági válság hatása folytán szünetelt az építkezés) a Szászrégen–Déda, a Déda–Gyergyószentmiklós, és a Gyergyószentmiklós–Madéfalva vonalszakaszok megépítése után. Ekkor vezették fel Parajdig a Kis-Küküllő menti vasutat, és kötötték össze vasúttal Kézdivásárhely és Bereck kisvárosokat. (Erdősi, 2000, 309, 311.)

²⁷ „Az erdélyi magyarság elemi érdeke, hogy lakóterületéről a lehető leggyorsabban elérje Magyarországot, valamint a tőlük Ny-ra és É-ra levő országokat. Ezért Erdélyből

északnyugat felé (Nagyvárad irányában) indított autópályára tart igényt. A román kormány viszont arra hivatkozva, hogy a Páneurópai Hálózat folyosóin kell kiépíteni az autópályákat, egyelőre a 4. c folyosóra összpontosítja erőit, és úgy látja, hogy a magyar kisebbség igényét majd később, kisebb teljesítményű gyorsforgalmi út elégítheti ki. (Erdősi, 2000, 313.)

²⁸ A kérdés regionális fejlesztési vetületeivel részletesen foglalkozik a Magyar Kisebbség 2003/1 száma.

²⁹ www.mt.ro

³⁰ "... mindazt, amit az egyes személyek saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivenni és a közösségekre bizni tilos, éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni, szubszidiálni köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha sem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat." Idézet XI. Pius pápa „Quadragesimo Anno” kezdetű enciklikájából, 1931.

³¹ Ministerul Dezvoltării și Prognozei. www.mdp.ro

³² <http://www.mdp.ro/romana/dezvoltare/stranationale/mdp/pnd2002/index.htm>

³³ A társadalmi tőke és a bizalom szerepéről a tudásalapú gazdaság megalapozásában lásd: Francis Fukuyama, *A Bizalom és a Nagy összeomlás* könyveit.

³⁴ Enyedi György: *A területfejlesztés tudományos megalapozása, Területfejlesztés és közgazdagszervezés*. MTA, Budapest, 2000.

³⁵ Rechnitzer János: *Területi stratégiák*.

³⁶ *I. m.* 27.

³⁷ Ez alól nem képeznek kivételt a multinacionális vállalatok által végzett beruházások sem. David C. Korten: *A tőkés társaságok világuralma*.

³⁸ *I. m.* 30.

³⁹ Kolumbán Gábor: *A hálózatos paradigma a regionális tudományban*.

⁴⁰ Rechnitzer, *i. m.* 32, 33.

⁴¹ <http://www.infoeuropa.ro/insidePage.php?webPageId=23>